אהרן נחלון

הדפסתם המחודשת של מאמרי, בקובץ חשוב זה, מוקדשת לזכרו הנעלה של בני אלעזר הי"ד, בן נאמן לבית ישראל ותורת ישראל, שנפל כטייס בקרבות על תעלת סואץ בסיני, במלחמת יום הכיפורים, בעש"ק א' דחוה"מ סוכות תשל"ד. תנצב"ה.

"ולקחתם לכם"... משלכם*

כתוב בתורה (ויקרא כ"ג, 40) "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל...". ועל זה שנינו בברייתא (סוכה מ"א, ע"ב): "...לכם: משלכם, להוציא את השאול ואת הגזול. מכאן אמרו חכמים: אין אדם יוצא ידי חובתו ביום טוב הראשון של חג בלולבו של חברו, אלא אם כן נתנו לו במתנה. ומעשה ברבן גמליאל ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא שהיו באין בספינה, ולא היה לולב אלא לרבן גמליאל בלבד, שלקחו באלף זוז. נטלו רבן גמליאל ויצא בו, ונתנו לרבי יהושע במתנה. נטלו רבי יהושע, ויצא בו, ונתנו לרבי אלעזר בן עזריה במתנה... נטלו רבי אלעזר בן עזריה ויצא בו, ונתנו במתנה לרבי עקיבא. נטלו רבי עקיבא ויצא בו, והחזירו לרבן גמליאל". — ומפרש בגמרא: כי מתנה על מנת להחזיר, שמה מתנה; והנותן לחברו לולב במתנה, על מנת שיחזירו לו אחרי שיצא בו, חברו יוצא בו ידי חובתו גם ביום הראשון של החג, בתנאי שבאמת החזירו לו.

וברא"ש לסוכה (פרק שלישי, סימן ל"א): "...שנים אשר קנו אתרוג בשותפות, אינם יוצאים ידי חובתם ביום טוב הראשון, עד שכל אחד יתן לשני במתנה את חלקו, ואם לא, אינם יוצאים ידי חובתם. **ומה שנהגו במקום שאין אתרוגים מצויים,** שכל הקהל כולם קונים אתרוג בשותפות ויוצאים בו? פירש רשב"ם (בבא

* מאמר זה והדיונים שהתעוררו בעקבותיו, פורסמו לראשונה בשנת תשט"ו ושנית — בשנת תשי"ז. ברבות השנים, חל שינוי גדול בכל הקבוצות לעומת המצב המתואר כאן, ומצות ארבעת המינים מקויימת בהידור ע"י החברים. בקבוצות רבות אף זכו לארבעה מינים מגידול מקומי. מאיר אור ז"ל — בעל המאמר הבא — החדה אף הוא וחזר בו מדבריו. פרסום המאמרים הללו בקובץ זה נעשה, אפוא, אך ורק בשל הדיון ההלכתי שבהם.

בתרא, קלז, ב): כיון שקנוהו על מנת לצאת בו, סתם הדבר הוא, **כאילו פירשו שכל הקהל** נותנים חלקם, למי שנוטל ומברך בו, על מנת להחזירו להם, כיון דבענין אחר אין יכולים לצאת".

אסכם את הנאמר במקורות: מדין התורה צריך אדם ליטול ביום הראשון של סוכות, ארבעה מינים אשר שייכים לו לבדו, ואינו יוצא ידי חובת המצוה, **אפילו אם הוא שותף** בארבעת המינים. במאה האחת־עשרה ובמאה השתים־עשרה היו קהילות בצפון צרפת ובדרום גרמניה, אשר יכלו רק בקושי להשיג אתרוגים ולולבים. דבר זה לא יקשה לנו להבין, אם נזכור את תנאי התחבורה של אז ואת רבוי הגבולות והמלחמות בין הנסיכים השונים. במסירות נפש השיגו לכל קהילה אתרוג אחד ולולב אחד. אבל כדי לקיים את המצוה באופן דחוק לכל הפחות, הסתמכו על מקרה חד־פעמי אשר קרה את התנאים הגדולים הנזכרים בברייתא: תנאים אלה היו בדרכם (בשליחות מדינית בודאי) מארץ ישראל לרומי או בחזרה; בדרך הים יכלו לקנות אתרוג בסכום העצום של אלף זוז, ורק רבן גמליאל הנשיא, היה די עשיר, כדי להוציא סכום עצום כזה. רבן גמליאל השתמש באפשרות משפטית מחוכמת, כדי לאפשר לחבריו לצאת ידי חובת המצוה: הוא נתן להם את ארבעת המינים שלו במתנה על מנת להחזירם לו.

אבל מה שאפשר לסדר באופן משפטי טהור בין ארבעה תנאים גדולים, קשה לסדר בין חברי קהילה שלמה, אשר חבריה מרובים ולאנשיה אין ידיעות יוריידיות והבנה במושגים משפטיים מופשטים. על כן מן ההכרח בא רשב"ם (פרשן התורה הידוע, נכדו של רש"י, חי במאה השתים־עשרה) ויצר עצה מחוכמת, בהגיונה המשפטי אמנם עוד יותר מופשטת אבל אין בה צורך **בפעולות חברי הקהילה.** אפילו אם חברי הקהילה לא התנו בפירוש, כי ברגע אשר אדם מסוים נוטל את הלולב ומברך בו, כל הקהילה נותנת לו את הלולב במתנה על מנת להחזירו לה, אפילו אם אין החלטה מפורשת כזאת, הרי זה **כאילו החליטו** במפורש ככה. כי אחרת אף אחד מן הקהילה לא יוכל לצאת ידי חובת המצוה.

אין כאן המקום לברר את כל הבעיות הכרוכות בסדור הזה במציאות חיינו הקיבוציים (כמו שאלת "קנין הקטן"). ואין אפשרות לברר מעל דפים אלה את הסדורים הדומים של מוצא משפטי אשר **לעתים מוכרחים להשתמש בהם,** כדי **לא לבטל לגמרי** מצוה זו או אחרת, כמו מצות אתרוג שנדונה כאן. אבל ברור הוא, כי קיום מצוה בכנות, ביושר ובפשטות מבלי להזקק למוצאים משפטיים מסובכים, קיום המצוה (כל מצוה, לא רק מצות אתרוג!) ככתבה וכתקנה, הוא הוא קיומה הנכון של המצוה. אבל מחוץ לקושי בהבנת המוצא המשפטי, יש במצות אתרוג עוד קושי, המקשה להשתמש באתרוג אחד להרבה אנשים:

"מצות לולב ביום ולא בלילה, וכל היום כשר לנטילת לולב... **ועיקר מצותו**

בשעת ההלל. ינענע בשעה שמברך, וכן ינענע ב'הודו לה'', פעם אחת וב'הודו לה'', שבסוף... וכן ב'אנא ה' הושיעה נא' מנענעים שתי פעמים לפי שכופלים אותו..." (טור ושולחן ערוך אורח חיים סימן תרנ"א סעיף ח' וסימן תרנ"ב סעיף א') ומשום שעיקר מצות לולב היא לומר בו את ההלל ולנענע בו את הנענועים המפורשים במשנה (סוכה פרק ג', משנה ט'), הרי שאפשר לקיים את עיקר מצות לולב, רק אם יש לכל אחד ארבעת המינים בידו בשעת אמירת ההלל.

בגלל שני טעמים אלה: הקושי בהבנת מוצא משפטי מסובך, ובגלל עיקר המצוה לומר את ההלל עם ארבעה מינים ביד, נאמר בשולחן ערוך: **"וכל אדם ישתדל ויהא זריז במצוה לקנות לו אתרוג ולולב לבד, כדי לקיים המצוה כתקנה".** (אורח חיים סימן תרנ"ח סעיף ט', הרמ"א בסוף; כל ההסבר שלמעלה שם במגן אברהם ס"ק י"ב). דבר זה נאמר על ידי הרמ"א (ר' משה איסרליש) בקרקא לפני קרוב לארבע מאות שנה; ובודאי לא היה אז קל להשיג "לכל אדם" ארבעה מינים ואם כן בודאי אנחנו היום בדורנו ובארצנו, ארץ הלולב והאתרוג, צריכים להיות זריזים ולהשתדל לקיים את המצוה כתקנה. הלא המצוה הזאת היתה חביבה עלינו בכל הדורות, ובזמן הבית השני והתלמוד היה אפילו לכל ילד לולב ואתרוג משלו, ועל אחת כמה וכמה צריכה להיות מצוה זו חביבה עלינו, דור שיבת ציון וההתיישבות המחודשת בארץ; הלא מצוה זו כל כולה היא סמל וביטוי להתיישבותנו בארץ, כעין זכר לכיבושה הראשון על ידי אבותינו (מורה נבוכים חלק שלישי, פרק מ"ח בסופו); וביחוד כי אין צורך בהשתדלות רבה ובזריזות גדולה, לספק לכל אחד לבד, אתרוג ולולב והדסים וערבות (סימן תרנ"ו סעיף א').

הדרך הנאותה ביותר לכך היא, לנטוע את ארבעת המינים כולם במשקי הקיבוץ הדתי, ולספק לחברים ארבעה מינים אשר יהיו ממש: "לכם–משלכם".

בכמה ממשקינו ניטעו ארבעת המינים, כולם או חלקם, ובמשך השנים יגיעו המשקים האלה לסיפוק ארבעת המינים לכל חבריהם. אך יש להשתדל להגיע לכך בכל קבוצותינו.

אולם עד אשר נגיע לתוצרת עצמית של כל ארבעת המינים אין אנו פטורים מלספק לכל חבר ארבעה מינים "לו לבדו" על ידי קניה מבחוץ. כל זה הנהיגה הועדה להוי דתי בשדה אליהו, לספק לכל חבר הרוצה בכך, ארבעה מינים. יש רק להצטער, כי מספר החברים אשר הביעו את רצונם זה, אינו גדול ביחס. ואנחנו עוד רחוקים מלהגיע לכך, כי לכל חבר וחבר אצלנו, יהיו ארבעה מינים. נקוה כי אי"ה במשך הזמן נגיע לזה, כי לכל חבר (ולכל ילד אשר כבר חייב במצוה) יהיו **ארבעה מינים יפים ונהדרים,** אשר גדלו וטופחו במשקנו, ונקיים במילואה ובשלימותה את המצוה:

"ולקחתם לכם — משלכם".

תגובות

מתוך מכתב לא. נחלון

קראתי בענין מאמרך ב"עמודים" "ולקחתם לכם" ורצוני להעיר בקצרה:

היתה לי אפתעה שדוקא איש הקבוצה יפסול את הרעיון שבאתרוג של קהל כולם שותפים ובדרך זאת קנין הפרט וקנין הציבור באים כאחד. אדרבה ואדרבה, במקום שאיש הקיבוץ ירחיב את הרעיון הזה ויעשה אותו בנין אב שהרכוש יכול להיות גם רכוש הציבור וכן להיפך, הרי אתה בא ופוסל את הרעיון הזה. בתור חקלאי אתה יכול לדרוש שלכל אחד יהיה אתרוג משלו וגם בתור מחנך. ברם בתור קבוצניק אין לפסול את הרעיון ההלכתי.

וזה מביאני להערה שניה. באחת הפסקאות הנך משתמש תוך כדי 13 שורות בבטויים: "התחכמות משפטית, תחבולות משפטיות, קומבינציה יורידית". אינני חושב שזה הסגנון שיש להשתמש בו בברור שאלה הלכתית, לא רק מפני שכל מערכה משפטית מזדקקת להפשטות וקונסטרוקציות, אלא מפני שהקורא הפשוט (וגם קוראים בעלי רצון רע אינם חסרים ב"עמודים" אלה) ייטפל לסגנון הרע תוך השחתה של הכוונה הטובה*.

אלולא ידעתי אותך והייתי מחשיב הן אותך והן את הגישה שלך, לא היה איכפת לי. אבל אתה והבירור של הענינים, והחוג של המבררים קרובים ללבי ביותר, ולכן ראיתי לי חובה של חבר להרחיב את מאמר חז"ל על הזהרות החכמים גם בסגנון דבריהם.

הרהרתי אם כן לכתוב או לא והחלטתי שאנחנו חברים כה טובים שמותר לי. אגב, אילו היה עורך קפדן היה מוחק לפחות אחד משלושת המונחים הנ"ל אם לא למעלה מזה, והרי טוב שאתה בעצמך תהיה העורך.

ד"ר י. בורג
שר הדואר

* ביטויים אלו נכתבו במאמר המקורי אשר נתפרסם ב"עמודים". הערתו של ד"ר י. בורג — נתקבלה, ובמהדורה זו הושמטו הביטויים ותחתם הודפס הביטוי "מוצאים משפטיים".

מתוך מכתב לשר הדואר

נסיתי במאמרי להסביר, כי מצות אתרוג היא: "אתרוג ולולב לכל אחד לבד" בגלל הדין "לכם ...משלכם" ובגלל עיקר המצוה של הנענועים בשעת ההלל. הקושי להשיג אתרוג ולולב הכריחו את גדולינו למצוא מוצא משפטי־יורידי כדי לקיים את המצוה לכל הפחות בדוחק. כתבתי כי לעתים מוכרחים להשתמש בסדורים של התחכמות משפטית מתוך ההכרח של הנסיבות המעשיות, העלולות לבטל את המצוה. לא גניתי בזה את ההכרח אשר לא יגונה, רק הסברתי בכך כי אין להשתמש בהתחכמות משפטית כשאפשר לקיים את המצוה במילואה וכתיקונה מבלי להזדקק לקומבינציה יורידית. בכונה נמנעתי מלומר יותר על ענין זה; מתי תחבולה כזאת מותרת וליגאלית היא, ומתי אסורה היא ואין להשתמש בסדור כזה. זה הוא נושא נרחב ודורש בירור יסודי והבירור הזה נמצא אתי בכתובים, ואולי פעם אי"ה יתפרסם.

נכון הוא כי קוראים בעלי רצון רע, הן מצד שמאל והן מצד ימין (גם כאלה אינם חסרים!) יכולים לגלות בדברי מה שאין בהם. אבל בפני ברירה זו ורעה חולה כגון דא אנחנו נמצאים תמיד. עוד רבן יוחנן בן זכאי עמד בפני ברירה זו, כשהיה צריך לקבוע בבית המדרש האם כלים שונים של רמאים טמאים הם או טהורים: "ועל כולם אמר רבן יוחנן בן זכאי: אוי לי אם אומר, אוי לי אם לא אומר; אם אומר עכשיו מלמד אני את הרמאים לרמות; אם לא אומר עכשיו אני מונע את התלמוד ומטמא את הטהרות" (תוספתא כלים בבא מציעא פרק שביעי). ובגמרא על זה "איבעיא להו: אמרה או לא אמרה? אמר רב שמואל בר רב יצחק: אמרה, ומהאי קרא אמרה: (הושע י"ד, 10) כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם" (בבא בתרא פ"ט, ע"ב). אם כן, אישי השר, תמכתי יתידותי בנביא הושע וברבן יוחנן בן זכאי וכתבתי את האמת לאמיתה. וכל אחד ימצא באמת את מה שהוא רוצה למצא בה. מקוה אני כי הרוב המכריע של הקוראים מצא בדברי הסבר נכון והבינו את הדבר לאשורו. היחידים יכשלו גם בדרכי ה' הישרים, ובגללם אין למנוע את התלמוד וההסבר.

נשאלת השאלה, האם ספוק אתרוג ולולב לכל אחד לבד אינו ממעט את הקיבוציות? אני מבין כי הכוונה היא לאחד הגלויים הבולטים של הקיבוציות והיא: הצרכנות השתופית. הצרכנות השתופית יש לה שתי צורות בצוע: 1) ספוק הצרכים מתוך מקור שתופי, 2) הצריכה עצמה נעשית במשותף. לדוגמא: הדירה והכלים של הדירה מסופקים ממקור משותף, אבל הצריכה, דהיינו, השמוש בהם, היא על ידי כל אחד ואחד, או יותר נכון, על ידי כל משפחה ומשפחה לחוד, ולא במשותף.

האוכל מסופק ממקור המשותף וגם הצריכה היא במשותף, בחדר האוכל. אפשר להמשיך בדוגמאות כאלה: סכינים הן ברוב הקבוצים משותפות ויש רק סכין אחת לשולחן. בהרבה קבוצים יש סכין לכל חבר וחבר והשמוש בסכין אינו משותף, רק מקור הסכין היא שתופי. בקיום מצוות נהוגה על פי רוב רק הספקה משותפת, אבל השמוש והצריכה אינם משותפים. תפילין יש לכל חבר; טבעת קידושין יש לכל חברה נשואה. אם כי גזבר חלמיד חכם רצה פעם להנהיג, כי חברה נשואה תמסור במתנה גמורה את טבעתה לחבר, אשר עומד להתחתן, ושלא יהיה צורך לקנות לכל זוג טבעת חדשה. סדור מחוכם זה נחקל בהתנגדות חריפה ואין לאף אחד ההרגשה, כי טבעת קידושין לכל אחד לבדו מפחיתה מן הקבוציות. אם כן, כל זמן שהקבוצה, מקור הצרכנות השתופית, מספקת לחבר את ארבעת המינים ונותנת אתרוג ולולב לו לבדו במתנה גמורה, אין זה מפחית את הקיבוציות, כי אם להיפך: צבור קבוצי גדול אשר יש לכל אחד ארבעת המינים — ומשתמש בהם בזמן התפילה וההלל, רק מגדיל את החיוניות ואת הנכונות של הצרכנות השתופית.

ולבסוף, הרשיני עוד הערה כללית: דתיותנו הקבוצית או קבוציותנו הדתית מתבססת על קיום תורה ומצוות בשלימותן וכתקונן. אנחנו מתנגדים לכל מיני אפשרויות ומוצאים ביחס בין אדם לחברו, כשזה מתנגד לרוח המצוה והדין, אפילו שזה ניתן להצדקה מבחינה משפטית גרידא. בדיוק כך אנחנו צריכים לשאוף לקיום המצוה בשלמותה וכתיקונה כשהיא מצוה בין אדם למקום, ולא לחפש כל מיני מוצאים יורידיים־משפטיים.

אהרן נחלון

מאיר אור ז"ל

הקנין בקבוצה לעניני הלכה

במאמר מלא ציטאטים מפוסקים ראשונים ואחרונים מנסה אהרן נחלון להוכיח כי הנוהג המקובל בקבוצותינו לצאת ידי מצוות ד' המינים בחג הסוכות במספר מצומצם של אתרוגים וכו' העומדים לרשות הצבור, גדולים וקטנים, אינה הדרך הנאותה לקיים בה מצוה זו. הוא מציע ללכת בדרכי הועדה להוי דתי בשדה אליהו שהנהיגה לספק לכל חבר הרוצה בכך את ד' המינים.

והנה ודאי שראוי והגון שכל אחד ישתדל לקיים את המצוה הזאת בשלמותה ע"י הנענועים בשעת ההלל. לכן ראויה הועדה של שדה אליהו ל"יישר כוח" מיוחד, על שהיא משתדלת לחבב מצוה זו על הצבור.

אולם הבעיה שאהרן נ. עורר, אינה נפתרת כלל ע"י המנהג שהנהיגה הועדה הנ"ל בשדה אליהו. כי מלבד הטענה שעיקר מצוות לולב הוא בשעת ההלל ואי־אפשר לקיים זאת כשאין בידי כל אחד ד' המינים, מביא אהרן גם טענות אחרות המטילות ספק אם בכלל אפשר לקיים את המצוה בצורה הנהוגה בתוכנו. וזאת משום שעפ"י דין "צריך אדם ליטול ביום הראשון של סוכות ארבעה מינים אשר שייכים לו לבדו ואינו יוצא ידי חובת המצוה אפילו אם הוא שותף בארבעת המינים". כל ההקלות שהקלו חכמי ישראל החל ברבן גמליאל וכלה ברשב"ם ואחרים, שאפשר לצאת ידי חובת המצוה גם באתרוג של הקהל, נראות בעיני אהרן כ"תחבולות משפטיות מסובכות" אשר פוגעים בקיום המצוה ככתבה וכתקנה. אם נקבל הנחה זו, לא נוכל לצאת ידי חובת המצוה גם אם הועדה מחליטה לספק לכל חבר ד' המינים. כי כידוע אין קנין לחבר הקבוצה ברכוש הקבוצה. לכן כל רכוש או כסף הניתן לחבר מטעם הקבוצה, אינו הופך להיות קנינו הבלעדי של החבר, ויש לו בהם רק זכות שימוש.*

עפ"י דין מספיקה זכות שימוש כדי שייחשב הרכוש "שלו" מבחינת הקנין,

* יש לזכור, שדברים אלו נכתבו בשנת תשי"ז. בתקנון הקבוצה הנוכחי של הקה"ד, ישנו סעיף (68) המכיר כרכושו הפרטי של החבר את אותם חפצים שהבעלות עליהם דרושה לקיום ההלכה ונמסרו לחברי הקבוצה. — הערת העורך.

מאחר שמתנה על מנת להחזירה שמה מתנה. אולם זוהי "התחכמות משפטית", אשר אהרן אינו נכון לקבלה במקרה זה. אם כן, מה הועילה הועדה בתקנתה?

אהרן מסתמך על ההנחה, שמוסדות הקבוצה רשאים למסור לחברים חלק מרכוש הקבוצה, והחלק הזה ייהפך לרכושו הבלעדי של החבר, אם הוא יקנה אותו באחד הקנינים בעלי תוקף, כגון "הגבהה". לדעתי אין כלל בסמכותה של ועדה, ואפילו של האסיפה הכללית, למסור חלק מרכוש הקבוצה בתורת "קנין", כלומר שהחלק הזה ייחשב לרכושו של החבר.

תקנון הקבוצה קובע, שהחבר זכאי לקבל מהקופה הכללית את צרכיו (מזונות, מלבושים, דירה וכו' לו ולבני ביתו), אולם זכות זו איננה זכות של "קנין" אלא זכות של שימוש, דהיינו, החבר, כל עוד הוא חבר הקבוצה, זכאי להשתמש ברכוש הקבוצה לצרכיו הנחוצים. אין הוא רשאי למסור לאחר אותם הדברים שהוא זכאי לקבלם. גם במקרה שחבר עוזב את הקבוצה **אין הוא רשאי לקחת אתו את החפצים שהיו ברשותו**, ואפילו חפצים פרטיים או כספים שהוא מסר אותם לקבוצה בשעת כניסתו לקבוצה, אין הוא רשאי לקבלם אלא אם כן הותנה על כך **בחוזה בכתב** בינו ובין הקבוצה. ועוד כתוב בתקנון: בהיפסק חברותו של חבר, לא יוכל לקבל מהקבוצה שום תשלום תמורת חלקו בקרנות או ברכוש הקבוצה (ההענקה שנוהגים להעניק לחבר עוזב, היא, כידוע, לפנים משורת התקנון הרשמי). יותר מזה: אם הקבוצה החליטה ברוב של 4/5 (ארבע חמישיות!) להתחסל, אין היא יכולה לחלק את הרכוש בין החברים, אלא כל הכספים והרכוש שיישארו אחרי סילוק כל החובות יימסרו לתנועה, ובשום מקרה אין אפשרות לפי התקנון לחלק את הרכוש בין החברים.

הועדות, או האסיפה הכללית, אשר, אם טובת הקבוצה דורשת זאת, רשאים למכור את נכסי הקבוצה ולקנות אחרים, אינם רשאים למסור אף משהו מרכוש הקבוצה לחברי הקבוצה בתורת "קנין" פרטי. הרכוש, אשר ביחס לאנשים שאינם חברי הקבוצה הוא "קנין" פרטי, איננו כזה ביחס לחברי הקבוצה. את זכות השימוש ברכוש הקבוצה ע"י חברי הקבוצה אפשר להגדיר, מבחינת הקנין, כ"שאילה", כלומר הרכוש מושאל לחבר לצורך שימושו הפרטי.

יוצא מזה, שארבעת המינים אשר ועדה, או המזכירות, או אפילו האסיפה הכללית, יחליטו לחלקם בין החברים, לא ייהפכו בזה ל"קנינם" הפרטי של החברים, אלא רק מושאלים לחברים לשם שימוש בהם לצרכיהם. והדין הוא שביום א' של החג אין יוצאים ידי חובה בד' מינים "שאולים".

אמנם, אין התקנון מבטל את זכות הקנין של חבר הקבוצה. לפי התקנון יכול החבר לקבל כספים או נכסים ממי שאיננו חבר הקבוצה, כגון מתנות וירושות. אולם אין החבר יכול "לקנות" חלק כלשהו מרכוש הקבוצה, שהוא חבר בה, משום

ששום מוסד ממוסדות הקבוצה אינו רשאי "להקנות" לו את ה"כלשהו" הזה בתורת קנין.

אפילו אם נניח שההלכה אינה מתחשבת עם התקנון הרשמי של הקבוצה (אם כי אינני יודע מדוע לא תתחשב ההלכה בתקנון שאושר ע"י החברים בחתימת ידם ואושר ע"י מוסדות המדינה), וכל עוד יש "יד" לחבר, הוא רשאי "לקנות" גם חלק מרכוש הקבוצה, גם אז לא תהיה אפשרות "להקנות" לחברים חלק מרכוש הקבוצה ע"פ ההלכה.

כי איזו הגדרה הלכתית אפשר להתאים לצורת השיתוף בנכסים שקבוצה? — הוה אומר: שותפות. כלומר, הצורה הידועה בהלכות קנינים כ"שותפות". אולם נראה לי שההגדרות ההלכתיות של "שותפות" אינן מתאימות לשיתוף הקבוצי. שותפות נוצרת עפ"י ההלכה ע"י כך, ששני אנשים, או יותר, **שלכל אחד מהם יש רכוש פרטי**, מחליטים לשתף את רכושם זה, ו"מקנים" כל אחד את חלקו לחברו. "רכוש" במובן של שותפות יכול להיות גם כסף, שכל אחד הטיל את חלקו לקופה אחת, וכולם הגביהו את הקופה. (עיין רמב"ם, הלכות שלוחין ושותפין, פרק ד הלכה ה'). אולם אם השותפים לא שיתפו **רכוש של ממש**, אלא רק את שכר עבודתם שהם עתידים לקבל, אין לזה דין "שותפות" ("האומנין שנשתתפו באומנות, אעפ"י **שקנו מידם**, אינם שותפין. כיצד: שני חייטים או שני אורגים שהיתנו ביניהם שכל שיקח זה וזה במלאכתו (כלומר: כל שירויח כל אחד תמורת עבודתו — מ.א.) יהיה ביניהן בשווה — אין כאן שותפות כלל, שאין אדם מקנה לחברו דבר שלא בא לעולם" — רמב"ם, שם, הלכה ב'; ועיין בחשן־משפט, הלכות שותפים, סימן קע"ו ס"ק ג' ובהגהה שם).

יוצא מזה, שמכיון שהשיתוף בקבוצה הוא בדברים שלא באו לכולם (מאחר ששום חבר לא הכניס לקבוצה שום רכוש, פרט לכוח עבודתו), הרי שמבחינת ההלכה לא חל על שיתוף זה דין "שותפות" כלל, וממילא אין אפשרות שאחד יקנה לחברו משהו מהרכוש המשותף, מאחר שאין לאף אחד מחברי הקבוצה שום זכות חוקית על הרכוש המשותף גם לפי ההלכה.

ואם תאמר, מכיון שאין כאן שותפות, אין כלל צורך בקנין, אלא כל הנוטל מרכוש המשותף, (שאיננו "משותף" עפ"י ההלכה), את שלו הוא נוטל. ולכן, אפילו אם אין לועדה סמכות **לתת** לחבר מרכוש הקבוצה, הרי בזכותו של החבר **לקחת** מן הרכוש הזה, מתוך טענה שאת שלו הוא נוטל.

אלא שאין הדבר כן. כי אם נניח שאין הקבוצה "שותפות" מבחינת ההלכה, הרי התנאי של חלוקת ההכנסות "לכל אחד לפי צרכיו" לא יכול להתקיים, מאחר שאין אחד יכול להקנות לחברו דבר שלא בא לעולם. ולכן רק מה שכל אחד מרויח **בפועל** הוא שלו, ואין אפשרות שאחד ימסור לחברו את עודף הכנסותיו, אלא אם

כן יקנהו לו כדין. יוצא מזה, שההכנסה של חברי הקבוצה שווה לכולם, מאחר שקבעו תמורה שווה לכל יום עבודה, **וכל אחד זכאי לקבל את תמורת עבודתו**, ורק הסכום הזה הוא שלו. לפי זה ההכנסה מתחלקת **לפי מספר ימי העבודה במשפחה**, בלי להתחשב כלל בצרכים. לכן משפחה מרובת ילדים מתפרנסת לא מהכנסותיה היא, אלא מעודף הכנסותיהן של המשפחות מעוטות הילדים. יותר מזה: אין כלל אפשרות "להקנות" את עודף ההכנסה של משפחות אלה, אלא רק ע"י מסירה מיד ליד.

לכן נראה לי, שלפי ההנחות ההלכתיות הרגילות של "קנינים" אין כלל אפשרות לקיים במסגרת הקבוצה את אותן המצוות שלשם קיומן דרוש רכוש פרטי. ואין לנו ברירה אלא לקבל את הכרעתו של הרשב"ם, שגם חברי הקבוצה מקנים איש לרעהו את עודפי הכנסותיהם, אפילו אם אין החלטה מפורשת כזאת, כי אחרת אף אחד מחברי הקבוצה לא יוכל לצאת ידי חובת המצוה. זוהי, כמובן, "התחכמות משפטית", אבל אין דרך אחרת (היה מענין לחפש במקורות איך קיימו האיסיים את המצוות הדורשות לקיומן "קנין" פרטי).

כדי להיחלץ מ"ההתחכמות המשפטית" יש אולי אפשרות אחת: לקבוע כי ההדגשה ההלכתית על "קנין" פרטי ביחס לביצוען של כמה מצוות, קיימת רק במשטר שבו הוגדרו הקנינים כאישיים, כלומר במשטר של רכוש פרטי, אולם במשטר קבוצי, כשאין הרכוש "קנינם" של החברים כפרטים, אלא קנינו של הציבור, יוצא אדם ידי חובת המצוות גם ברכוש משותף כזה.

אהרן נחלון

הקנין בקבוצה לעניני הלכה

במאמר בשם זה שהופיע בגליון 124 ניסה מאיר אור בשורות מועטות לכרוך ביחד כמה דברים גדולים ומורכבים, כדי להוכיח כי על פי הדין אין קנין בקבוצה, ועל כן רכוש הקבוצה אינו ניתן להעברה מאחד לשני. לא אברר בקבלנות את כל השאלות שהתעוררו על ידי מאיר דרך אגב. לא אטפל בשאלה מה תוקף התקנון עפ"י ההלכה אחרי שהתקנון אושר ע"י מוסדות המדינה ובחתימת ידו של החבר, כי זאת היא שאלה אשר דורשת בירור מיוחד. אברר רק אם עפ"י ההלכה שותפות הקבוצה הנה שותפות מחייבת או לא.

המזכירות והחברים

מבחינה משפטית עניני הקבוצה מסתדרים כך: חבר עובד את עבודתו, ואת תמורת עבודתו הוא מכניס לקופה המשותפת. והיות ואין אפשרות ואין זה יעיל, כי כל אחד יטפל בעניניו הוא, בוחרים במזכירות, "ועד" בלשון החוק, אשר הנו "המוסד המנהל של אגודה רשומה אשר בידו הופקדה הנהלת עסקיה של האגודה". (פקודת האגודות השתופיות סעיף 2). המזכירות פועלת בתור מיופה־כוח של החברים, או בלשון ההלכה **המזכירות היא שליחם של החברים** לבצוע כל הפעולות הנחוצות. בלשון פשוטה: חבר עושה את המזכיר לשליח שיגבה את כל הכספים אשר הם תמורת עבודתו, והחבר עושה את המזכיר לשליח שיקנה עבורו את כל המצרכים הנחוצים לפרנסתו ולצרכי עבודתו. **עשיית שליח** אינה צריכה שום פעולה משפטית, ומספיק שאדם יאמר לחברו: היה שליח שלי, והוא נעשה שליחו. או בדברי הרמב"ם: "האומר לשליחו: צא ומכור לי קרקע או מטלטלין, או קנה לי, הרי זה מוכר ולוקח ועושה שליחותו וכל מעשיו קיימין; ואין העושה שליח צריך קנין, ולא עדים; אלא באמירה בלבד בינו לבין חברו. ואין צריכין עדים, אלא לגלות הדבר, אם כפר (=הכחיש ולא הודה) אחד מהם כשאר כל הטענות" (הלכות

שלוחין ושותפין פרק ראשון, הלכה א'). וביתר חריפות ובפירוט נוסף במקום אחר: "יש דברים הרבה שאינן צריכין קנין ואין לקנין בהם טעם, כגון: ... או עושה שליח, ... אוֹ הַמּוֹחֵל לְחֲבֵרוֹ חוֹב אוֹ פִּקָּדוֹן שֶׁיֵּשׁ לוֹ בְּיָדוֹ וְכֹל כֵּיוֹצֵא בְּדְבָרִים אֵלּוּ" (הלכות מכירה, פרק חמישי הלכה ו'). דומני כי לפי זה אין שום בעיה הלכתית בענין הקניית חפץ מרכוש הקבוצה לחבר. שליחם של כל החברים, המזכירות, עושה בהכנסות ובהוצאות החברים בהתאם ליפוי־הכוח שקבלו מאת שולחיהם. ומותר להם לגבות, למכור, לקנות, למסור, לתת במתנה, ללוות, להשאיל, להלוות כל מה שבא מכוח עבודתם של שולחיהם, חברי הקבוצה. והיות ועשיית שליח אינה זקוקה לשום פעולה משפטית, קנין בלשון ההלכה, מספיקה בהחלט בחירת המזכירות באסיפה כדי שתוכל לקחת חלק מן הכנסות חברי הקבוצה, תקנה בהם אתרוגים ותמסור אותם במתנה גמורה לכל חבר וחבר, מבלי לעשות חשבון (כפי שמאיר אור מנסה לעשות) אם חבר זה הרויח כל הוצאותיו, והאם יש לו חלק בהכנסות העודפות אשר בהן האתרוג נקנה.

קנין

בזה יכולתי לסיים, לו יכולתי להסתפק בתשובה רק על ענין האתרוג. אבל מאיר אור עורר את שאלת יסודה המשפטי של הקבוצה על פי ההלכה, ועל כן, שלא ברצוני, עלי לחרוג מן הויכוח המצומצם של "האתרוג". אנסה בשורות הבאות לברר את השאלה ההלכתית של הקבוצה ויסודה.

מושג "הקנין" מרבים להשתמש בו אבל יש לו מובנים השונים מאד אחד ממשנהו, ובכל מקרה ומקרה צריך להיות ברור לאיזה מובן של המושג "קנין" מתכוונים. לצורך דיוננו יספיק אם נבהיר לנו שני מובנים של המושג. א) זכות בעלות על איזה שהוא חפץ או רכוש. ב) פעולה משפטית אשר מחייבת את הצדדים לקיים את מה שהוסכם ביניהם בלי שיוכלו לחזור בהם. לדוגמא: עשיתי שותפות עם חברי לגדל ירקות ולמכרם; גידלנו ירקות, מכרנום, וחילקנו בינינו את הפדיון. חלקי בפדיון, אשר **קבלתי** לידי הוא "קניני", דהיינו, הוא בבעלותי, ואין מי שיכול להוציאו שוב ממני. אולם אם גמרתי עם חברי הסכם בעל פה כי נגדל ירקות בשותפות, ולמחרתו חזרתי בִּי מהסכמתי, הרשות בידי לעשות כך, כי לא עשינו שום פעולה משפטית מחייבת אשר לא תאפשר לנו לחזור בנו, דהיינו לא עשינו קנין. יתר על כן, היות ולשותפות זו עמדנו להכניס רק את מעשי ידינו, את עבודת כפינו, בכלל אין אפשרות שנתחייב באופן משפטי, לא לחזור בנו מהסכמתנו.

זהו הפירוש המוסמך של דברי הרמב"ם: "האומנין שנשתתפו באומנות

(=אומנים — בעלי מלאכה) אף ע"פ שקנו מידם (=שעשו פעולה משפטית מסויימת, אשר כרגיל מחייבת) אינם שותפין (=במקרה זה "הקנין" אינו מועיל לחייבם). כיצד: שני חייטים או שני אורגים שהתנו ביניהם שכל שיקח זה וזה במלאכתו יהיה ביניהן בשוה, אין כאן שותפות כלל, שאין אדם מקנה לחברו דבר שלא בא לעולם" (=ומלאכת ידם של החייטים והאורגים לא באה עדיין לעולם; הלכות שלוחין ושותפין, פרק רביעי הלכה ב'). אמרתי קודם: זהו הפירוש המוסמך; כי הטור (חשן המשפט קע"ו) מקדים לדינים אלה הקדמה קצרה בזו הלשון: "השותפין שבאין להשתתף, אין השיתוף נגמר בדיבור, לומר שאם אמרו: בואו ונשתתף יחד בכך וכך, שלא יוכלו לחזור בהם. ואינו מתקיים אלא בקנין". אחר כן ממשיך הטור לבאר איזה קנין צריך ובאיזה מקרה אינו מועיל קנין בכלל. ברור הוא על כן כי כאן מדובר על פעולה משפטית מחייבת את הצדדים לא לחזור בהם מהסכמם ("קיום דבר" בלשון תלמודית), ולא מדובר על בעלות של חפצים או כספים אשר נמצאים למעשה ברשותם של השותפים, של חברי הקבוצה או של שליחיהם. יכולנו אם כן לומר: חברי קבוצה אשר עשו שותפות וההכנסות נמסרו למזכירות בתור שליחם, הכנסות אלו הן בבעלותם של החברים, ושליחיהם רשאים לעשות בהכנסות כפי שהוטל עליהם מטעם שולחיהם כל זמן שהשולחים לא חזרו בהם.

יוכל לקרות שאחד האמנים שהשתתפו, דהיינו אחד החברים, ירצה לחזור בו מהסכמתו ויודיע על עזיבת השותפות, הקבוצה. אז לכאורה אי אפשר יהיה לתבעו לדין, כי אין "קנין" לשותפות זו, ותמיד אפשר לחזור בו. אין להכחיש כי זאת היא המציאות העגומה, וחבר יכול לחזור בו כל אימת שירצה, ואין תמיד אפשרות להחזיק בו, שישאר את אותו משך הזמן, אשר התחייב להשאר בקבוצה אחרי הודעת העזיבה. אבל אין המציאות תואמת את המצב המשפטי על פי ההלכה. על פי ההלכה חבר צריך לקיים את כללי העזיבה אשר הוסכם עליהם, אפילו אם נפרש דברי הרמב"ם כפשוטם ולא נתחשב בחילוקים השונים שנעשו בהם על ידי מפרשיו של הרמב"ם והפוסקים. גם לפי דברי הרמב"ם כפשוטם, אין אפשרות לחבר משק לחזור בו משותפותו, כי הרמב"ם ממשיך בו במקום: "אבל אם היו לוקחים הבגדים בממון עצמן ותופרין אותן ומוכרין, ולוקחים השתי והערב ממעותיהן ואורגים ומוכרין ונשתתפו במעות שלוקחין בו, הרי אלו שותפין, וכל מה שירויחו בשכר מלאכתן ובמשאן ובמתנן, הרי אלו לאמצע". אם לתרגם את דברי הרמב"ם למציאותנו, הרי יצא: אחרי שהקבוצה עשתה פעולות משותפות ממשיות משכר העבודה הראשון אשר נכנס לקופה המשותפת, הרי שהשותפות היא שרירה וקיימת, פרט אם חבר הודיע כי כל הפעולות שנעשו אינן לשם קנין משפטי, ושיוכל לחזור בו כל אימת שירצה. אבל לגופו של דבר אין זאת הסיבה

היחידה, שאין חבר יכול לחזור בו מהסכמתו לחיות חיי שותפות בקבוצה, אלא אם כן עשה זאת על פי הכללים שהוסכם עליהם מראש. הסיבה היא יותר כללית ונוגעת לדין יסודי שבדיני ממונות, אשר שייך לכל חיינו הכלכליים ולא רק ליסוד הקבוצה.

קנין בזמן הזה (קנין סיטומתא)

"אמר רבי יוחנן: דבר תורה מעות קונות, ומפני מה אמרו משיכה קונה, גזירה שמא יאמר לו נשרפו חיטך בעליה". (בבא מציעא מ"ז, ע"ב) פירוש: הקנין (=קיום דבר, [לפי רש"י, בבא מציעא מ"ד, א, סוד"ה קונה] פעולה משפטית מחייבת) שאנחנו מוצאים אותו בתורה הוא קנין של כסף. חכמים תקנו שכסף לבדו לא יקנה, והמכר יגמר באופן מחייב רק אם הלוקח "ימשוך", יעביר אליו את החפץ שנקנה. חכמינו ביטלו את הקנין בכסף מתוך חשש, שאם החפץ ישאר ברשותו של המוכר לא יטרח להצילו מן השריפה או מפגע אחר, ונמצא הלוקח הפסיד את כספו. סמכותם של חכמינו לעקור קנין כסף שהוא מן התורה ולתקן במקומו קנין אחר, "קנין משיכה", סמכות זו יסודה בכלל הידוע: "הפקר בית הדין היה הפקר" (גיטין ל"ו, ע"ב). על פי כלל זה יכולים בתי דין לתקן תקנה, אשר מפקיעה ממון מידי בעליו ומעבירה את הממון לידי בעלים חדשים. במקרה שלנו: על פי דין התורה, חטה שנמכרה והמוכר קבל כסף תמורתה, הלוקח קנה את החיטה, ואם החיטה נשרפה, הרי שאבדה, בהיותה כבר ברשותו המשפטית של הלוקח והפסיד הלוקח. באו חכמים ובטלו את הקנין המחייב של הכסף וכל זמן שהחיטה ברשותו הממשית של המוכר, הרי היא גם ברשותו המשפטית, ואם החיטה אבדה, הפסיד המוכר. דהיינו: החכמים בתקנתם הפקיעו את הממון מידי המוכר והעבירוהו ללוקח.

יחד עם תקנת הקנין החדש, קנין משיכה וכל מה שתלוי בו, הגבילו החכמים את תוקף הקנין (וגם את תקפם של כל הקנינים האחרים כמו "קנין חליפין"). הגבלות אלה הן שונות וקשות ומספיק להזכיר את ההגבלה, שהוזכרה כבר קודם, כי אין לקנות דבר שלא בא לעולם. לפי הרמב"ם ישנה עוד הגבלה חמורה: "חייב עצמו בדבר שאינו קצוב, כגון שאמר: הריני חייב לזון אותך או לכסות חמש שנים; אף על פי שקנו מידו, לא נשתעבד" (הלכות מכירה פרק אחד עשר הלכה ט"ז). נוסיף להגבלות האלה עוד את ההגבלה של "אסמכתא" דהיינו: כל התחייבות שאפשר לומר, עליה, כי המתחייב לא גמר בלבו ובדעתו להתחייב באמת, "אסמכתא", לא מועיל בה קנין (בבא מציעא ס"ו, ע"א). אם נקח את כל ההגבלות האלה ביחד, הרי שאין לדבר על מקח וממכר על פי ההלכה בימינו אנו. שום עיסקת כספים ונירות

ערך, שום מסחר סיטונאי, לא יתואר בהגבלות האלה. ובאמת כבר חכמינו קבעו כמה מקרים יוצאים מן הכלל אשר בהם "דבר שלא בא לעולם" כן קונה: "וכן צייד עני, שאין לו מה שיאכל, שאמר: מה שתעלה מן הים מצודתי היום מכור לך, ממכרו קיים, משום כדי חייו" (רמב"ם הלכות מכירה פרק שנים ועשרים הל' ו'). אבל בדרך כלל קיימת ההגבלה אשר מנוסחת באופן כללי בדברי הרמב"ם: "הדברים שאין בהם ממש, אין הקנין מועיל בהן; כיצד, הרי שכתב בשטר: וקנינו מפלוני שילך בסחורה עם פלוני (=שיעשה מסחר משותף עם פלוני), או שיחלקו השדה שביניהם, או שישתתפו שניהם באומנות, וכיוצא בדברים אלו כולן, הרי זה קנין דברים ואינו מועיל כלום; שהרי לא הקנה לחבירו דבר מסויים וידוע" (הלכות מכירה פרק חמישי, הל' י"ד).

על פי זה ברור הוא כי מסחר מחייב על פי דיני הקנין של חכמינו לא יתואר היום. אופני הקנין של חכמי התלמוד היו מותאמים למקח וממכר מקרי ושבהזדמנות בין איכר למשנהו, אשר המסחר ביניהם היה רק דבר צדדי ולא עיקר משלוח ידם, אבל מסחר ועסקי כספים מסועפים בין סוחרים ותגרים לא יתוארו עפ"י דינים אלה. שלא אתפס על דברי אלה, ושלא יעשוני "אפיקורס", אוכיח תיכף את דברי: "היתה לו מלוה ביד אחר, אינו יכול לכתוב הרשאה עליה (=שמי שהוא אחר יורשה לגבות את החוב) ואפילו היה החוב בשטר, מפני שהמלוה להוצאה נתנה (=ועל כן כסף המלוה הוצא ואיננו קיים ממש עכשיו) ואין אדם מקנה דבר שאינו בעולם; ואין לו דרך שיקנה אדם חוב בה, אלא במעמד שלשתן (חוב אפשר להקנות רק, אם המלוה אומר ללוה תמסור את החוב לאדם זה אשר עומד כאן אתנו ביחד, דהיינו: שלשתם המעורבים בעסק נמצאים באותו מעמד) והוא דבר שאין לו טעם כמו שביארנו... זהו הדין שיראה לי מן הגמרא. אבל הגאונים תקנו שכותבין הרשאה אף על המלוה כדי שלא יטול כל אחד ממון חבירו וילך לו למדינה אחרת..." (רמב"ם הל' שלוחין ושותפין פרק שלישי הל' ז'; המשך דברי הרמב"ם מוכיחים עוד יותר את צורך התקנות והסתגלות לתנאי המסחר המשתנים. אבל אין הם שייכים ישר לענין הנידון).

מנהג הסוחרים

אם כן מצאנו תקנת גאונים אשר תקנו כי מועיל "קנין", היינו קיום דבר באופן מחייב, גם בדבר שאין בו קנין מדין הגמרא, כי המסיבות שהשתנו הכריחו לתקן קנין במקרים אלה. אבל אין אנו נזקקים בכך לתקנה מיוחדת של בית דין או של גדולים שבדור, ואופני הקנין מסורים גם לתגרים ולסוחרים. אם ברור הוא כי אופן קנין מסוים, צורה מסויימת של "קיום דבר", נהוג הוא בין הסוחרים הנוגעים

בדבר, הרי שאופן קנין זה, הוא קנין גמור, מחייב ובר תוקף על פי דין הגמרא וההלכה, אפילו אם הוא מנוגד לדיני הקנין שבגמרא. בגלל חשיבות הדבר אביא את הענין כלשונו מן הגמרא: (בבא מציעא ע"ד, ע"א) "אמר רב פפי משמיה דרבא, האי סיטומתא קניא... והלכתא... ובאתרא דנהגו למקני ממש, קנו" (חותם זה קונה וההלכה... במקום שנהגו להקנות ממש, קנו). רש"י: "חותם שרושמין החנונים על החבית של יין שלוקחין הרבה ביחד ומניחין אותן באוצר הבעלים (=במרתפו של הסיטונאי, כי קשה להוביל את כל הכמות הקנויה בבת אחת לחנותו הקטנה של הקונה) ומוליכין אותן אחת אחת למכור לחנות, ורושמין אותם לדעת שכל הרשומות נמכרות; במקום שרגילין לרשום, על מנת שבדבר זה תהא קנויה לו כאלו משך, קנה". ברור כשמש, כי מדובר כאן על סימון סחורה קנויה, בלי שהסחורה עברה לרשותו הממשית של הקונה ומדין הגמרא אין כאן קיום מחייב של העסק, אבל המנהג עושה אותו למחייב. ובדברי הרמב"ם: "ואם מנהג המדינה הוא שיקנה הרושם (=סימן, חותמת) קנין גמור, נקנה המקח, ואין אחד מהם יכול לחזור בו" (הל' מכירה פרק שביעי, הל' ו). "ושמענו מזה, כי המנהג מבטל ההלכה; וכל כיוצא בזה, שבכל דבר שבממון על פי המנהג קונין ומקנין. הילכך בכל דבר שנהגו התגרין לקנותו קונין, עד כאן לשונו של הרשב"א" (מגיד משנה בפירושו לרמב"ם שם). ובשולחן ערוך חשן המשפט: "וכן כל דבר שנהגו התגרים לקנות בו על ידי שנותן הלוקח פרוטה למוכר או על ידי שתוקע לו כפו... וכן כל כיוצא בזה" (סימן כ"א, סעיף ב').

נחלקו גדולי האחרונים בנוגע לכוחו ותקפו של "קנין סיטומתא"; דהיינו: תקפו של כל קנין, כוחו של "קיום דבר" אשר בא מתוך מנהג התגרים והסוחרים, ולא מדיני הקנין שבגמרא. יספיק לדיוננו אם אביא בכאן את דברי "חתם סופר", אשר הוא כמעט האחרון שדן בכך: "אך לפי דעתי סיטומתא הוא קנין דאורייתא ממש... אלא רבא הודיענו במסכת בבא מציעא שהדין כן מן התורה: כל שהנהיגו הסוחרים היה זה כאלו התנו מראש על כך, וכל תנאי שבממון קיים מן התורה; ואין זה דומה לקנינים אשר החכמים התקינו. כי שם לא מחלו בכך הסוחרים מרצונם, אלא אנוסים בתקנות חכמים, ומטעם הפקר בית דין היה הפקר; ואולי אפשר לומר בזה, כי אין כח בידי בית דין, אלא להפקיע ולא להקנות למי שהוא אחר מה שהפקיעו. אבל מה שהנהיגו מרצונם הטוב, כל תנאי שבממון קיים מן התורה" (שו"ת חתם סופר, חלק יורה דעה תשובה שי"ד, בשנויי לשון קלים לשם יתר הבנה).

יוצא לנו מכל זה: כיון שמנהג ברור הוא להתחייב התחייבות בלתי חוזרת על ידי חתימה בכתב, התחייבותו של חבר קבוצה למלא אחרי התקנות וכל מה שכרוך בכך היא התחייבות מחייבת על פי הדין; ומן התורה אין חבר יכול לחזור בו

מחברותו בקבוצה, אלא אם כן מלא אחרי כל מה שנאמר בקשר לכך בתקנות. התחייבות זו קיימת למרות שלא נעשה איזה שהוא קנין מן הקנינים שנזכרו בגמרא ולמרות שההתחייבות היא על דבר שאין בו ממש, על דבר שאינו קצוב ועל דבר שאינו בעולם, כי המנהג הברור כיום שהתחייבות במקרים כאלה היא התחייבות מחייבת ואין אפשרות לחזור בו. ואם המנהג הוא, כי בחירת חברי המזכירות על ידי האסיפה עושה אותם לשליחי כל חברי הקבוצה, הרי שליחותם היא בת תוקף ויכולים הם על פי הדין לקנות, ולמכור, ולספק את צרכי החברים, ולהקנות להם אתרוג במתנה גמורה מהכנסות הקבוצה ושכר העבודה של חבריה, ותקפה של התחייבות זו היא עוד יותר גדולה מאשר בקנין שהוא מדין הגמרא.

כל זה לשיטתו של בר הפלוגתא שלי, מאיר אור, אשר מנסה להעמיד את הקבוצה על היסוד ההלכתי של "שותפים ואומנים". אולם לפי דעתי, היסוד ההלכתי של הקבוצה הוא נרחב יותר, מכובד יותר ומתאים יותר לתפקידיה.

בני העיר

"**מטרות האגודה:** להחזיק ולקיים בתוכה מוסדות ציבוריים ושרויות כלליות ובדרך כלל לקבל על עצמה את כל הפעולות הנכנסות כרגיל לסמכות שלטון כפרי".

(תקנות אגודה שתופית, מטרות י. ט.)

סמכויות הקבוצה הן הסמכויות של שלטון כפרי מקומי ועלינו לראות על כן, מה הן סמכויות השלטון המקומי על פי ההלכה.

"ורשאין בני העיר להתנות על המידות (רש"י: להגדיל את סאת העיר או להקטינה) ועל השערים (רש"י: שער חטין והיין שלא ימכרנה שנה זו יותר מכך וכך דמים); ועל שכר פועלים, ולהסיע על קיצתן (רש"י: לקנוס את העובר על קיצת דבריהם)" (בבא בתרא, ח', ע"ב). וביתר הרחבה בתוספתא בבא מציעא (פרק י"א, הלכה י"ב): "כופין בני העיר זה את זה לבנות להם בית כנסת, לקנות להן ספר תורה ונביאים; ורשאין בני העיר להתנות על השערים ועל המידות ועל שכר הפועלים... רשאין בני העיר לומר: כל מי שיראה אצל מלכות (=שתדלנות פרטית, לא על דעת הציבור) יהא נותן כך וכך... ורשאין הצמרין והצבעין לומר כל מקח שיבא לעיר, נהא כולנו שותפין בו. רשאין הנחתומין לעשות רגיעה ביניהן (=הסכם: מלשון מרגוע: היה אתה נח ביום פלוני ואני ביום פלוני); רשאין החמרין לומר: כל מי שימות לו חמור לעמוד לו חמור אחר... רשאין הספנין לומר: כל מי שתאבד ספינתו, נעמיד לו ספינה אחרת".

מתוך שתי ברייתות אלה יוצא, כי בני העיר יכולים לכוף אחד את השני על

עניני צבור ויכולים להתחייב הדדית בכל מיני התחייבויות עסקיות וכלכליות. מתוך הברייתא השניה יוצא כי המושג "בני העיר" הוא מורחב ביותר: מושג זה אין פירושו רק בני אותה העיר כולם, כי אם גם בעלי המקצוע שבאותה העיר; אם כל בעלי המקצוע של משלוח יד מסוים באותה העיר התחייבו ביניהם להחזיר הפסד שאחד מהם הפסיד, או לקבוע סדרי עבודה וסדרי עסק, התחייבותם היא התחייבות. בדברי הרמב"ם: "רשאין אנשי אומניות לפסוק ביניהם שלא יעשה האחד ביום שיעשה חברו, וכיוצא בזה, וכל מי שיעבור על התנאי ינענשו אותו כך וכך" (הלכות מכירה פרק ארבעה עשר, הלכה י'). ברייתות אלה, דין זה של "בני העיר", שמשו יסוג הלכתי לשלטון הקהילה היהודית בימי הבינים; ועל פי ארגון הקהילות, חוזקן ויעילותן, אנחנו יכולים לשפוט, כי יסוד הלכתי זה הנו יסוד נרחב, איתן וחזק.

אין צורך בקנין

על פי הסעיף בתקנות הרשמיות שהבאתי אותן למעלה, הקבוצה הנה בעלת סמכויות של שלטון כפרי, ועל כן יש לה כל הסמכויות של "בני העיר" — "בני העיר" במובן הטריטוריאלי בהיות כל חברי הקבוצה יחד עם זה גם בני עירם. לצורך דיונינו לא חשובים כל החלוקים והדקדוקים אשר נקבעו ברבות הימים בנוגע לסמכויות "בני העיר". יספיקו בשבילנו שני העקרונות העקריים שלתוקף התחייבויות "בני העיר". העקרון הראשון: אין צורך בקנין, כמו משיכה או קנין סודר או פעולה משפטית אחרת אשר באה לשם "קיום דבר"; החלטת בני העיר, "אמירתם" מספיקה. העקרון השני: החלטותיהם של בני העיר והתחייבויותיהם חלות גם על דברים שאין בהם ממש, וגם במקרים של דבר שאינו בעולם. כל המקרים אשר נמנו בברייתות הם מקרים אשר קנין רגיל, "קיום דבר" של יחידים, אינו מועיל בהם. הרמב"ם פוסק באומנים שהשתתפו, שיכולים לחזור בהם, כי הקנין אינו מועיל בהם. עם זאת פוסק הרמב"ם, כי בעלי האומנויות כולם יכולים לפסוק ביניהם מה שיסכימו ולהעניש את האומן שעובר על ההסכם.

בדברי המהרי"ק בתשובותיו (שורש קפ"א ענף ב' — רבינו יוסף קולון, רבה של מנטובא בשנים 1460–1480; ר"כ — ר"מ לאלף הששי): "עד כאן אינו סובר הרמב"ם (=כי אין קנין מועיל באומנים שהשתתפו) אלא בשני שותפים רגילים ואינה בהסכמה של כל בני האומנות של אותה העיר; אבל כאשר כל בני האומנות התנו להשתתף, מודה הרמב"ם שרשאים הם ותנאם קיים. שהסכמת הרבים דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. ולכך אמרו שיהיו דבריהם קיימים בזמן שכולם היו בהסכמה ובאגודה אחת ולא יוכל אחד מהם לחזור בו ולהרוס מצב האמת

והשלום; ומודה הרמב"ם שאם כל בני האומנות שבאותה עיר הסכימו יחדיו שדבריהם קיימים בלי חזרה... ומשום תיקון הרבים..." (העתקתי את דברי מהר"יק בשנויי לשון קלים לשם נוחות ההבנה). דבריו מאירי העינים של המהרי"ק על ההבדל בין הסכם פרטי של שני אנשים ויותר לבין הסכמה צבורית אשר הנה בלתי חוזרת, אין מה להוסיף עליהם וכוחם יפה לגבי תקפן של החלטות בני העיר ובני אותה האומנות, אפילו אם אצלנו הם נקראים חברי קבוצה, או חברי משק, או חברי האגודה השיתופית להתישבות שיתופית. על כן החלטות חברי הקבוצה, "אמירתם", מחייבות את חבריה, הן בשטח החברתי והן בשטח המשקי־הכלכלי לא פחות מאשר החלטתם של הצמרים או החמרים או בני העיר כולם, בלי קנין, ומבלי שהדברים יהיו דברים שבממש או דברים שבאו לעולם. בני העיר שהטילו על שלוחיהם, חברי המזכירות (או "טובי העיר" בהגדרה התלמודית למקרה של בני העיר) לבצע את החלטותיהם והתחייבויותיהם ההדדיות אין תוקפן זה תלוי בשום קנין ובשום הגבלה החלה על הסכמים פרטיים רגילים, הזקוקים לקנין מחייב ונתונים להגבלות של קנין מחייב.

בזה סרו כל הקושיות וכל הפקפוקים בנוגע ליסודות ההלכתיים של הקבוצה בתור גוף בעל תוקף כלכלי ובעל סמכויות משפטיות כלפי חובות חבריו והתחייבויותיהם ההדדיות. כדברי הפסוק אשר המהרי"ק מצטט: "דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום" (משלי, ג, יז).

ההוד והפאר המיוחד, שיש במצוות התלויות בארץ, כשהן מתקיימות עכשיו בארץ־ישראל על ידינו, ע״י אותו החיל החלוץ ההולך ובונה את ארץ האבות, ומכין אחרית ותקוה יותר חזקה ויותר בהירה לדור יבא, מתגלה הוא לנו מתוך עז חפצנו הפנימי, המפעם בקרב נשמתנו, להעמיד את צביון אומתנו על ארץ אבותינו במלא תארה, בכל שרטוֹטיה וקויה המשלימים את תכונתה, המגלים ומבליטים שזאת היא אומתנו אנו בערכה הרם המקורי, בגויתה, בנפשה, ברוחה ונשמתה. לזאת אנחנו שואפים לחדש עלינו ימים קדמונים, כימי עולם וכשנים קדמוניות. הנה ישננו שנת תרדמה משך גלות ארוכה וקשה מאד. כחותינו הלאומיים נשארו אז בלועים בקרבנו פנימה, מבחוץ הכל נעשה מקומט מזוקן, אבל מבפנים טל החיים הולך וזורם. כשם שהמצות המעשיות בכללן בכל מלואיהן הלכו עמנו בגולה, ושמרו לנו בה את לח חיינו ואת חותם רוחנו, ע״פ עצמותנו הפנימית, הביאו אותנו לאלה ימי התחלת תקופת ההארה לחיים של חפץ תחיית האומה בארצנו, כן יביאו אותנו המצות התלויות בארץ לידי רוממות החיים, שע״פ צורתם השלמה הן נקבעו. וכל אשר נוסיף להתבונן במהותן של המצוות התלויות בארץ כולן, ונראה כמה רחוקות הן מאתנו, כמה היינו צריכים להיות בתנאים יותר בריאים וחזקים, עד שיהיו אלה המצות מתקיימות בהם, כן יגדל בנו החשק לקיים באהבה וביקר את אותו החלק, שאנו יכולים לקימו בתור זכר לדבר, זכר קדש, זכרון לחיים שלמים, שיבואו לנו בבוא תשועה שלמה לעמנו על אדמתנו לתשועת עולמים, ואשר בקימנו אותו עכשיו הננו מעשירים את נשמת אומתנו באותה אש הקדש, אשר תהיה לשלהבת הקדש מלאת החיים לעת חיה.

(הרא״ה קוק: סידור ״עולת ראיה״, ח״א עמ׳ שנ״ב)